

СПЕКУЛЯТИВНИЙ МАТЕРІАЛІЗМ КВЕНТІНА МЕЯСУ ЯК ВИЯВ РАЦІОНАЛЬНОСТІ НЕ-ОДНОГО

Ця стаття має подвійну мету. Передусім ідеться про реконструювання та критичний аналіз аргументів, за допомогою яких у працях відомого сучасного французького філософа Квентіна Меясу обґрунтовано ключову тезу його філософського проекту: «тільки контингентність необхідна». Ця теза означає для Меясу, що головною рисою абсолюту – реальності, що є незалежною від мислення, – є можливість бути інакше. Це приводить Меясу до відкидання принципу достатньої підстави: ніщо не має підстави бути таким, яким є, і залишатися незмінним, навіть закони природи. Відтворивши хід думки Меясу і вказавши на проблематичні місця в його аргументації, автор намагається виявити певний специфічний тип раціональності, в межах якого розгортається думка Меясу. Ця раціональність, яку ми нині називаємо раціональністю не-Одного, має свої обмеження. Однак вона може розглядатися як вагомий здобуток у справі протидії філософському скептицизму, що підважує раціональне осягнення світу як такого і відкриває шлях для різноманітних форм ірраціональності.

Ключові слова: раціональність, спекулятивний матеріалізм, Квентін Меясу, онтологія.

2006 року з'явилася книга сучасного французького філософа Квентіна Меясу «Après la finitude. Essai sur la nécessité de la contingence» («Після скінченності. Есе про необхідність контингентності») (Meillassoux, 2006a), яка мала значний резонанс як у Франції, так і серед прихильників континентальної філософії в англійських країнах. Свій філософський проект Меясу називає *спекулятивним матеріалізмом*¹. Під *матеріалізмом* тут мається на увазі переконання в існуванні буття, що цілком позбавлене суб'єктивності й повністю незалежне від мислення, тобто є *абсолютом* у його первинному латин-

ському значенні («відокремленість»)². *Спекулятивним* цей матеріалізм робить теза Меясу про те, що у мисленні ми все ж таки маємо певний доступ до цього незалежного від нас буття.

Починаючи зі згаданої праці («Після скінченності...»), Меясу цікавиться передусім питанням, «на що саме здатна думка?». Його відповідь – «...на абсолютне, ...на продукування чогось на кшталт “вічних істин”» (Meillassoux, 2012b, p. 1). З метою захисту такої сміливої тези від «різноманітних деструкцій і деконструкцій, яких зазнавала традиційна метафізика за останні півтора століття» (Meillassoux, 2012b, p. 1), Меясу створює модель свого інтелектуального суперника, яку називає *кореляціонізмом*. За задумом Меясу, кореляціонізм має бути «найбільш економною і строгою з можливих моделей» *антиабсолютизму* (Meillassoux, 2012b, p. 1), строгою настільки, щоб аргумент, який здатен її спростувати, спростовував би тим самим будь-яку історично відому критику претендування на знання абсолюту.

Однак намагаючись критикувати кореляціонізм, треба враховувати, що останній – це не просто спроба узагальнення усіх філософій, що прагнуть деабсолютизувати думку, а певна динамічна структура, від дії якої залежить успіх

¹ Меясу часто асоціюють зі *спекулятивним реалізмом*, щодо якого спекулятивний матеріалізм можна розглядати як підвид. «Спекулятивний реалізм» – це назва конференції, що відбулася 2007 р. в Голдсмітському коледжі Лондонського університету і в якій, окрім самого Меясу, взяли участь Грем Гарман, Іен Гамільтон Грант і Рей (Реймонд) Брасьє, що близькі до нього в оцінці стану сучасної філософії та перспектив її розвитку. Ідеї, висловлені на цій конференції, мали значний резонанс. Після неї вислів «спекулятивний реалізм» почали використовувати у різних гуманітарних дисциплінах, а також у мистецтві й теології для позначення філософських проектів, які розробляють як згадані філософи, так і ті, що розглядаються як їхні концептуальні союзники. Ця концептуальна близькість полягає у спільній налаштованості міркувати про реальність, якою вона є незалежно від нашого мислення, і тим самим боротися з думкою, що мислення не може вийти за межі самого себе. Останній підхід спекулятивні реалісти, вслід за Меясу, називають *кореляціонізмом*, про що піде мова далі. Виступи учасників згаданої конференції були опубліковані в журналі *Collapse* (Brasier, Grant, Harman, & Meillassoux, 2007). Детальніше про спекулятивний реалізм див., наприклад: (Gratton, 2014b), (Niemoczynski, 2017).

² Саме у цьому значенні – незалежності від мислення – слово «абсолют» (і всі похідні від нього) вживатимемо у нашій статті далі.

аргументів і самого Меясу. Ця структура складається з двох аргументів: «кола кореляції» і «фактичності кореляції». Ці два аргументи мають бути застосовані послідовно, і тільки тоді спрацює аргументація самого Меясу. У цьому контексті розкривається друге значення «спекулятивності» проекту Меясу: тут є відсилання до первинного значення латинського «*speculum*» («дзеркало»), тобто до того значення, з якого виникає поняття економічної спекуляції. «Відбиваючи», «віддзеркалюючи» спроби різного типу абсолютизацій, кореляціонізм, на думку Меясу, врешті-решт має ствердити дещо таке, після чого самому Меясу залишиться лише вказати на приховану імпліцитну абсолютизацію, до якої несвідомо довелося вдатися кореляціонізму, щоб протистояти одній із форм абсолютизації. Це і буде для Меясу спекулятивним пізнанням «вічної істини». Тобто його завдання – виявити те, що і так знає про абсолют кореляціонізм. Знає, але не знає, що він знає.

Перший аргумент кореляціонізму («кола кореляції») спрямований проти матеріалістичного абсолюту, другий («фактичність кореляції») – проти абсолюту ідеалістичного і суб'єктивістського. З погляду кореляціонізму, парадигматичним прикладом якого є філософія Джорджа Барклі, метафізичний матеріалізм, як і будь-який «наївний» реалізм, несе у собі «прагматичну суперечність»: коли він стверджує, що знає реальність, якою вона є незалежно від мислення, реальність, про яку йдеться, – це реальність, саме як вона дана в мисленні (Meillassoux, 2012b, p. 1). Це і є аргумент «кола кореляції», кола, з якого не може вийти думка, яка прагне «доторкнутися» до абсолюту. Отже, кореляціонізмом Меясу називає думку, що стверджує «неможливість дістатися в мисленні до буття, що є незалежним від мислення» (Meillassoux, 2012b, p. 2).

Конкретні варіанти кореляціонізму можуть бути різні. Первинну і неусувну кореляцію можна мислити як «суб'єкт-об'єкт, свідомість-дане, ноетико-ноематичний корелят, буття-в-світі, мову-референцію» (Meillassoux, 2012b, p. 2).

Замкненість думки у колі кореляції та пов'язаний із цим скептицизм щодо раціонального пізнання реальності як такої мають неочікуваний результат: якщо мислення не має доступу до абсолюту, будь-який погляд на природу абсолюту може бути легітимним. Меясу називає це «релігієзацією розуму» (Gratton, 2014a, p. 9). В основі ж його власного філософського проекту лежить вже давно назріла потреба чинити протидію такому скептицизму. Останній, на думку Меясу, призводить щонайменше до двох нега-

тивних наслідків. По-перше, він позбавляє сенсу наукові твердження про те, що Меясу називає «предковичним» (*L'Ancestralité*), тобто про явища, які мали місце до появи людини: Великий вибух, поява нашої планети тощо. На його думку, в межах будь-якого кореляціонізму твердження науки про предковичне позбавлені сенсу, принаймні прямого, і завжди мають прихований «справжній» сенс, який визначає їх у зв'язку з кореляційними структурами (мови, суб'єкта тощо). Це робить науку лише ще одним із можливих способів описання, як висловився би Річард Рорті. По-друге, стверджуючи неможливість дістатися до абсолюту з допомогою мислення, властивий кореляціонізму скептицизм відкриває шлях для будь-якого ірраціоналізму¹. Це і є релігієзацією розуму: критичне обмеження раціонального пізнання перетворює усі уявлення про незалежну від мислення реальність на предмет віри. Повернення довіри до раціонального пізнання – це важливий мотив усього філософування Меясу.

Повернімося до аргументів кореляціонізму, які, на думку Меясу, він має застосувати для деабсолютизації будь-якої думки, тобто подолання будь-якої філософії, що претендує на знання абсолюту. Демонстрації кореляціоністського кола достатньо для деабсолютизації думки наївного реаліста. Однак її недостатньо для протистояння іншій лінії філософської думки, що розвинулась після Барклі й передбачає абсолютизацію «одного чи багатьох форм суб'єктивності або навіть суб'єкта в його цілісності» (Meillassoux, 2012b, p. 2), тобто абсолютизацію самої кореляції. Якщо ми не можемо в мисленні вийти за межі кореляційної структури, то звідки ми знаємо, що є щось відмінне від цієї структури? Таку абсолютизацію кореляції здійснює, наприклад, Георг Гегель, коли відмовляється від кантівської речі в собі і стверджує, що сама структура кореляції, тобто категорії, є моментами самопізнання абсолютної ідеї. Однак прикладами абсолютизації певних рис суб'єкта є, згідно з Меясу, також й абсолютизація чуттів (гілозоїзм Дені Дідро), свободи (Фрідріх Шеллінг 1809 р.), сприйняття (Анрі Бергсон в першій главі «Матерії і пам'яті»), волі (Артур Шопенгауер), воль у їхньому конфлікті (Ніцшева воля до влади) тощо (Meillassoux, 2012b, p. 3).

Таку абсолютизацію кореляції Меясу називає «суб'єкталізмом»², маючи на увазі поширення

¹ Детально ці питання розглянуто в перших двох главах «Після скінченності...» (Meillassoux, 2006a, p. 13–68).

² Відтворюючи аргументи Меясу, ми використовуємо як основні три його роботи: книгу «Після скінченності...» 2006 р.

якоїсь риси суб'єкта (суб'єкта в широкому значенні) на все суще. Щоб протистояти такій формі абсолютизації, деабсолютизуючому кореляціонізму, потрібно застосувати другий аргумент – аргумент «фактичності кореляції». Фактичність у цьому разі означає, що «кореляція не є абсолютно необхідною, і що ця відсутність абсолютної необхідності кореляції доступна мисленню» (Meillassoux, 2008, р. 8).

Відповідно до цього аргументу, кореляція – це факт, «інакшість якого немислима, але не може бути показана як абсолютно неможлива», і є в цьому сенсі «архі-фактом» (Meillassoux, 2012b, р. 10).

Це момент, в якому Меясу хоче запропонувати свій варіант абсолютизації, варіант, який має подолати кореляціонізм зсередини, використовуючи напруження між «колом кореляції» і «фактичністю кореляції». Меясу пропонує «принцип фактуальності», який полягає в «абсолютизації вже не кореляції (першого рішення кореляціонізму), а фактичності кореляції (другого рішення кореляціонізму)» (Meillassoux, 2012b, р. 10). Ба більше: він прагне показати, що така абсолютизація уже наявна у принципі фактичності кореляції.

Із цією метою він порушує питання, як саме в аргументі фактичності кореляції кореляціоністу відкривається відсутність необхідності кореляційної структури бути і бути саме такою, якою вона є. Що це за тип знання, яке функціонує, коли кореляціоніст заперечує необхідність кореляції? Це скептичне епохе чи певне позитивне знання? На думку Меясу, для дієвого протистояння абсолютизації кореляції, скептичної позиції незнання замало.

Меясу міркує таким чином: архі-факт фактичності кореляції даний нам через те, що «розум не здатен обґрунтувати власну перманентність», однак щоб це обмеження, цей «фронтір», був даним думці як *знання* про її внутрішній кордон, потрібно, щоб думка тут охоплювала те, що є поза її власними межами, – можливість кореляції бути іншою (Meillassoux, 2008, р. 10).

На думку Меясу, суб'єкталіст, стверджуючи абсолютність (а отже, необхідність) кореляції, вважає неможливим мислити абсолютну можливість кореляційної структури перестати бути. Для того, щоб протистояти суб'єкталістській

абсолютизації, кореляціоніст має помислити саме таку абсолютну (незалежну від мислення) можливість інакшості/небуття кореляції. Так, на думку Меясу, мисленню відкривається властивість реальності як такої, властивість, що є незалежною від мислення, оскільки вказана можливість полягає у знищенні самого цього мислення (Meillassoux, 2012b, р. 10).

Як бачимо, Меясу вважає, що для перемоги над абсолютизацією кореляції кореляціоніст має застосувати такий хід думки, в якому він несвідомо пізнає незалежну від мислення властивість реальності, і тим самим заперечити свій перший принцип – «коло кореляції».

З огляду на це, послідовний кореляціоніст має перейти на позиції спекулятивного матеріалізму Меясу, тобто прийняти абсолют, існування якого він не може більше відкидати, оскільки цей абсолют, як виявляється, є його, кореляціоніста, імпліцитною пресупозицією. Цей абсолют, що постає з абсолютизації принципу фактичності кореляції, – це можливість «небуття усіх речей, зокрема й кореляції» (Meillassoux, 2012b, р. 10, 14), можливість зміни чи появи будь-чого (людей, подій, фізичних законів) без якої-небудь причини.

Проти такого абсолюту, на думку Меясу, у кореляціоніста немає контраргументів. Адже заперечивши його і тим самим визнавши необхідність кореляції, він буде вимушений прийняти точку зору суб'єкталіста. Кореляціоніст, звісно, може здійснити епохе і сказати, що істинною може бути як позиція суб'єкталіста («кореляція є необхідною»), так і позиція спекулятивного матеріаліста («кореляція є не необхідною»), але ми не маємо підстав прийняти одну з них. На що Меясу відповідає, що тут кореляціоніст теж непомітно для себе використовує знання про абсолют – абсолютність можливості бути інакше. У цьому випадку кореляціоніст намагається використати розрізнення реальності «в собі» і реальності «для нас». Він ставить під сумнів тезу Меясу про можливість кореляції бути інакше. Цей сумнів означає, що кореляціоніст вважає, що реальність «у собі» може бути інакшою, ніж говорить Меясу. І за умови уникання суб'єкталізму це буде якраз підтвердженням тези Меясу: кореляція може бути інакшою. Можливість розрізнення між «у собі» і «для нас», сама можливість мислення цього розриву існує, на думку Меясу, завдяки здатності мислення мислити абсолютність можливості бути інакше. І якщо кореляціоніст вважає необхідність кореляції тільки можливою, то він цим уже заперечує її необхідність. А це і є те, що стверджує спекулятивний матеріаліст Меясу (Meillassoux, 2006a, р. 78–81).

(Meillassoux, 2006a), текст лекції 2008 р. (Meillassoux, 2008) і текст виступу на конференції 2012 р. (Meillassoux, 2012b). За цей час у термінології, якою користується Меясу, відбулися певні зміни. Зокрема термін «суб'єкталізм» було введено вже після публікації «Після скінченності...». Там він говорив ще про суб'єктивний ідеалізм, який в оновленій термінології можна вважати різновидом суб'єкталізму.

Абсолютизація фактичності, яку пропонує Меясу, його принцип фактуальності – це «властивість самої фактичності не бути фактичною» (Meillassoux, 2012b, p. 10). Це теза про «абсолютну необхідність фактичності», і лише її однієї. Іншими словами, принцип фактуальності – це теза, що «тільки контингентність є необхідною». Таким чином, розкривається сутність підзаголовку найвідомішої зараз книги Меясу: «Після скінченності. Есе про необхідність контингентності».

Перехід від скепсису щодо необхідності кореляції до її заперечення є, мабуть, найбільш проблематичним моментом в самому ядрі філософського проекту Меясу, тобто у тій його частині, що для філософії Меясу має приблизно таке значення, як «трансцендентальна дедукція категорій» для системи Імануїла Канта¹. Але після цього заперечення уже легше разом із Меясу перейти до головного принципу його онтології, тобто до ствердження необхідності контингентності.

Позицію Меясу можна представити ще й іншим чином. У здатності мислення поставити під питання необхідність кореляції, у цього архі-факту, альтернативи якому ми не можемо навіть помислити, Меясу вбачає здатність мислення торкнутися того, що є абсолютно поза ним. Ідеться про здатність торкнутися небуття, що майорить за лаштунками будь-якої кореляції, здатність торкнутися тієї байдужої стихії «Великого Зовнішнього», у якій можлива поява радикально нового.

В усьому вищезазначеному ми можемо виявити ще один аспект, в якому філософський проект Меясу є спекулятивним. Спекулятивний хід думки Меясу, подібно до спекулятивного методу Гегеля, змінює негативність на позитивність. Однак це не відбувається у формі заперечення заперечення. Це, швидше, перевертання, зміна знаку на протилежний. Виявляється, що «те, що ми вважали обмеженням мислення – фактичність – це, насправді, абсолютна і мислима властивість того, що є» (Meillassoux, 2012b, p. 10); що відсутність підстави вважати кореляцію необхідною – це не обмеження нашого знання, а навпаки, наше знання про онтологічну властивість реальності – її можливість стати іншою без усіякої підстави. Нездатність мислити підставу необхідності кореляції виявляється здатністю пізнавати з допомогою мислення відсутність підстави для будь-якої речі бути такою, якою

вона є, відсутність її підстави бути (Meillassoux, 2012b, p. 10; Gratton, 2014a, p. 9).

Отже, Меясу абсолютизує й онтологізує *відсутність підстави (irraison)*. Він позначає такий абсолют терміном «гіперхаотичний Час» або «Час чи Гіперхаос» (Meillassoux, 2012b, p. 10). Гіперхаос, на думку Меясу, близький у якомусь сенсі до всемогутнього картезіанського Бога, однак позбавленого, наприклад, мудрості чи благості, а тому здатний здійснити будь-що (Meillassoux, 2008, p. 12). Однак, згідно з Меясу, Гіперхаос не означає якогось абсолютного безладу. На відміну від просто хаосу, Гіперхаос здатний створити як світ незмінних об'єктів, так і світ постійного становлення. Або ж світ, який ми спостерігаємо, світ, у якому фізичні закони здаються універсальними і незмінними. Проте будь-який із цих «світів», створених Гіперхаосом, може без усіякої підстави повністю змінитися. А може і якийсь неосяжно довгий час не змінюватися. Гіперхаос означає відсутність необхідності світу бути таким, яким він є, і відсутність закономірності у тому, як саме він може змінюватися. Усе є контингентним, навіть безлад і становлення. Тому сталість законів природи, яку ми спостерігаємо, не підважує гіпотезу про їхню контингентність (Meillassoux, 2008, p. 13). Гіперхаос і є тим абсолютном, який, на думку Меясу, здатен уникнути деабсолютизуючої дії кореляціонізму (Meillassoux, 2008, p. 14).

Але цей Гіперхаос має свої обмеження. Меясу (Meillassoux, 2008, p. 15; Meillassoux, 2006a, p. 91–103) розробляє спеціальні фігури, по яких може рухатися спекулятивний розмисел, щоб залишатися раціональним за умов відсутності принципу достатньої підстави. Зараз недоцільно заглиблюватися у відповідну аргументацію, яка є цікавою сумішшю методів, що застосовувалися для доведення найфундаментальніших філософських принципів Аристотелем і Декартом. Зробимо лише короткий огляд руху думки Меясу, оскільки це буде важливо для нас далі. З абсолютної контингентності, пізнання якої у певному різновиді інтелектуальної інтуїції було описано вище, Меясу намагається вивести умови, без яких такий абсолют не буде справді абсолютним. Спершу через «доведення від протилежного» він виявляє принцип несуперечності як онтологічний закон. Якщо все, що є, має бути здатним змінитися, то це щось має бути несуперечливим, оскільки, на думку Меясу, суперечливе суще не може стати інакшим: воно уже містить свою інакшість у собі. Далі, спираючись вже і на цей принцип несуперечності, Меясу пропонує

¹ Про проблематичність аргументації Меясу див., напр.: (Хамис, 2013; Кралечкин, 2009).

вирішення ляйбніцевського питання «Чому є де-що, а не ніщо?». Згідно з Меясу, для того, щоб контингентність була справді необхідною й абсолютною, має обов'язково бути *щось*, певне суще, яке б і могло змінитися. Отже, обмеження Гіперхаосу – це те, що він має бути несуперечливим і має *бути*.

Меясу розуміє, що згадана контингентність законів природи, таке своєрідне вирішення проблеми Г'юма, не може не викликати заперечень, адже те, що ми спостерігаємо, – це постійність, з якою ці закони діють. Його відповідь (Meillassou, 2006a, p. 141–147; Meillassoux, 2012a, p. 330–333; Gratton, 2014a, p. 11–12) на це заперечення така: наш умовивід, що веде від наочної сталості законів природи до їхньої необхідності, не є раціонально виправданим. Меясу описує це як неправомірне поширення імовірнісного розмислу на можливі світи. Якщо альтернативні варіанти фізичних законів, що визначають події у світі, уявити як сторони куба для гри в кості, які «кидає» Гіперхаос, здатний безпричинно актуалізувати ці віртуальні світи, то ми побачимо таку картину: за весь час нашого життя, за всю історію людства, «куб» можливих світів із безкінечним числом сторін кожного разу випадав на одну й ту саму сторону. З цього можна зробити висновок, що щось змушує куб випадати цією стороною, що у світу є все ж якась підстава бути таким, яким він є. Однак, на думку Меясу, цей імовірнісний розмисел працює лише за тих умов, якщо безкінечна множина можливих світів є деякою мислимою тотальністю можливостей (*Цілим (Tout)* можливих світів), до якої тільки і можна застосовувати імовірнісні аргументи.

У своїй спробі підважити імовірнісний розмисел Меясу спирається на інтерпретацію теорії множин Георга Кантора, запропоновану Аленом Бадью (одним з учителів Меясу). Згадане вище Ціле (тотальність можливих світів) підважується таким чином: як продемонстрував Кантор, з елементів даної множини, навіть безкінечної, завжди може бути побудована множина, більша за дану. Це, на думку Меясу, детоталізує будь-яку тотальність. Меясу усвідомлює, що це не єдина аксіоматика теорії множин, і що інші аксіоматики можуть математично фундувати тотальність можливих світів. Однак існування такої аксіоматики принаймні підважує легітимність імовірнісного аргументу щодо можливих світів, а отже, дискваліфікує основне заперечення проти принципу безпідставності, проти контингентності фізичних законів, заперечення, що будується на наочній сталості цих законів.

До Кантора філософи зазвичай вважали актуальну нескінченність суперечливим поняттям (наприклад, Аристотель), або ж властивістю Бога, яку неможливо пізнати скінченим розумом (зокрема, Тома Аквінський). На противагу цьому, Кантор показав, що за допомогою математики ми можемо раціонально мислити навіть «трансфінитні ієрархії» – ієрархії нескінченностей (Gratton, 2014a, p. 37). Множина (Menge) для Кантора – «будь-яке багато (Viele), яке може бути мислимо як одне, тобто кожна тотальність визначених елементів, яка може бути об'єднана в ціле з допомогою закону», і це, на думку Кантора, є визначенням «чогось пов'язаного з платонівським ейдосом, ідеєю» (цит. за: Gratton, 2014a, p. 37). Окрім того, Кантор продемонстрував, що будь-яка дана множина, скінченна чи нескінченна, має більший за неї булеан (*power set, potenzmenge*) – множину всіх підмножин даної множини, що включає дану множину. Кантор вважав, що тотальність усього, що може мислитися, не може бути мислимою без суперечності. Він називав такі тотальності абсолютними неконсистентними множинностями (Gratton, 2014a, p. 38–39).

На думку Бадью (який онтологізує математику, спираючись на теорію множин Цермело-Френкеля), існування парадоксів теорії множин, пов'язаних із неконсистентними нескінченностями, демонструє «не-існування одного-всього», універсальної або консистентної тотальності усього, що існує» (цитоване за Gratton, 2014a, p. 39). Буття саме по собі, на думку Бадью, і є такою неконсистентною множинністю, а ціле існує лише в результаті операції «зчитування як одного», що створює обмежену консистентну єдність (Gratton, 2014, p. 39). Апелюючи, подібно до Бадью, до Канторової теорії множин, Меясу, спирається на неї в питанні тотальності набору можливих світів. Для нього постканторівські теорії множин забезпечують «засоби для осмислення того, що можливе не може бути тоталізоване», що немає «...єдиного, повного набору можливих світів...» (цитовано за Gratton, 2014a, p. 38–39)¹, «одне-все» не є.

Описане заперечення існування Всього як Одного, Цілого або «множинності, що тоталізується», і наголос на неконсистентній множинності, настільки нескінченній, що ми не можемо мислити її як ціле, – це важливий момент, який нам ще знадобиться. Зараз же треба зазначити,

¹ Про проблематичність застосування Бадью і Меясу постканторової теорії множин для онтології див., напр.: (Gratton, 2014a, p. 39).

що, згідно з Меясу, властивості реальності, які можуть бути математизовані, – це первинні властивості в картезіанському сенсі. Тому, розгорнувши у «Після скінченності...» аргумент про абсолютну необхідність контингентності, далі Меясу ставить собі за мету знаходження зв'язку між необхідністю контингентності і здатністю математики забезпечувати пізнання абсолюту (Meillassoux, 2006a, p. 177). Спробу розв'язання цієї проблеми Меясу здійснює за допомогою аналізу того, що він називає «беззмістовним знаком», і тлумачить як мінімальну умову будь-яких знакових систем (Meillassoux, 2012b). Спираючись на здатність математики описувати незалежні від мислення риси абсолюту, Меясу планує також отримати онтологічне підґрунтя для своєї гіпотези про неможливість тоталізації усіх можливостей, які може здійснити Гіперхаос. Адже поки що, як визнає Меясу, детоталізація залишається тільки одним із варіантів прочитання теорії множин, і її застосування щодо речі-в-собі залишається гіпотетичним (Meillassoux, 2006a, p. 177). Таким чином, Меясу прагне повторити філософський жест Декарта, але з урахуванням виклику кореляціонізму: виявити з допомогою спекуляції такий абсолют, що матиме імунітет до аргументу кола кореляції, а потім вивести з цього абсолюту потенційну здатність математики пізнавати незалежні від людської суб'єктивності властивості реальності.

На нашу думку, в описаному вище філософському проекті Меясу імпліцитно наявне формулювання доволі специфічної та перспективної моделі раціональності, стисло критичну експлікацію якої ми спробуємо здійснити нижче.

Починаючи від піфагорейців, які, можливо, у цьому стали спадкоємцями «Сходу», основним претендентом на символічну гегемонію у «свідомості Заходу» стає Одиниця, Єдине, *le Un*¹. Одиниця сприймається піфагорейцями як символ найдосконалішого буття. Абсолютизація одиниці – це Єдине, або Ціле, тобто *hen kai polla*, прочитане під призмою *hen*, одиниці. Під онтологічним знаком, символом Одиниці проходить увесь розвиток «західної» раціональності, того логоцентризму, боротьбу проти якого у ХХ ст. провадив зокрема Жак Дерріда з допомогою методу деконструкції бінарних опозицій². Одиниця є тією абсолютною метафорою (у термінології

Ганса Блюменберга), яка прагне структурувати усе наше мислення. Вона проявляється в концепціях історії, науки, суспільства. Це може відбуватися як у формі метафізики загального, так і у формі метафізики одиничного. У першому випадку це набуває форм превалювання теорії над фактом, нації/класу над індивідом, історичної необхідності над свободою і випадковістю, ідеї історії над конкретними подіями³. У другому випадку перевага надається одиничному, частковому: індивіду чи його стану, маргіналізованій групі, стану справ в історії, що не вписують у жодний телеологічний наратив. Однак метафора Одиниці присутня й тут: коли частковості розглядають у їхній ізольованості, обґрунтувати, що ж саме є індивідуумом, надзвичайно важко. Як відокремити подію від усього, що їй передує? Наприклад, коли починається і коли закінчується певна революція? Як відокремити індивіда від усіх загальників, які його формують і спрямовують (національність, соціальний статус, культура тощо)? Де провести лінію розмежування, яка нарешті вичленить «атом» для соціогуманітарного знання? Як відокремити людину від техніки, якою вона постійно користується, наче своїм органом, від її соціальних зв'язків, від «Великого Іншого» культури?

Раціональність Одиниці вимагає від нас постійного фреймування, яке б зводило усі елементи і моменти у певні цілісності. Наприклад, різні вчинки людини – у якусь її єдину природу, сутність; представників соціальної групи – у виразників єдиної сутності цієї групи («класу», «нації», «гендеру» тощо). Однак подібне фреймування ніколи не є абсолютно обґрунтованим, що дало змогу філософам критикувати цю класифікаторську діяльність розуму⁴. Воно відбувається з міркувань прагматичних і під знаком метафори Одиниці. У цьому сенсі як превалювання колективу над індивідом, так і превалювання конкретної людини над її органами, спогадами, гаджетами тощо – це різні за масштабом акти фреймування, що здійснені в межах раціональності Одиниці.

Описані вище форми дії метафори Одиниці можна розділити на, умовно кажучи, *просторові* (одиниця як цілісність складових світу, консистентна множина можливих світів) і *часові* (одиниця як єдина ідея історії). До «часової» форми

¹ У схожому сенсі про одиницентричність західної традиції говорить фінський філософ Дж. Бакман (Backman, 2017).

² У якомусь сенсі його справу продовжують такі сучасні філософи, як Ж.-Л. Нансі, А. Бадью і К. Меясу, які в опозиції єдиного і множинного віддають онтологічну первинність множинному. Про Бадью і Меясу йшлося вище, а щодо Нансі див.: (Gratton & Morin, 2012).

³ Раціональність Одиниці проявляється, наприклад, у двох, на перший погляд, протилежних уявленнях про історію: в наративі еманациї і в наративі еволюції.

⁴ Найсильніші удари по класифікуючому розуму і онтологізації цієї класифікації, завдали пізній Людвіг Вітгенштайн (ідея «родинної подібності»), а також Віллард Квайн (концепція «онтологічної відносності»).

дії метафори одиниці можна віднести також важливий елемент «західного» мислення – прагнення уникнути того, що Гегель назвав «дурною нескінченністю». Це уникання здійснюється шляхом введення поняття першопричини, тобто метафора одиниці тут набуває форми необхідної першої ланки ланцюга каузациї.

Принципове питання: чи можемо ми зберегти раціональність і водночас мислити за межами абсолютизації Одиниці? На нашу думку, в роботах Меясу можна знайти шлях, який дає змогу уникнути як одиницентричного раціоналізму, так і ірраціоналістичного фідеїзму, який, як влучно зазначає Меясу, відкриває шлях до будь-яких форм фанатизму, нью-ейджівського (псевдо-) синкретизму, а також до будь-якого «свідчення», яке претендує замінити «деконструйовану» і критично обмежену раціональність. Цей шлях ми пропонуємо назвати *раціональністю не-Одного*.

Як уже зазначено, відповідно до теорії множин Кантора, з будь-якої множини A ми можемо побудувати множину, яка містить усі підмножини A і саму множину A і є більшою за множину A . У «Після скінченності...» Меясу слушно говорить, що теоретичним наслідком, теорії множин для онтології є перевертання платонізму. Ми звикли до думки, що каузальний зв'язок необхідний і має фундаментальність в якійсь одиничній Першопричині, що геть усе врешті-решт можна звести до певної єдності, до чогось Одного. А насправді, згідно зі «шляхом істини», який привідкриває для нас теорія множин, якщо розглянути її в онтологічному ключі, реальність складається з множин множин, і жодна з них не може бути визначена як найбільша, як множина усіх множин. У такому разі «Усе», *Allenheit* стає сутнісно немислимим, оскільки в будь-якому Усьому і в будь-якій його частині є нескінченна кількість нескінченностей.

Раціональність не-Одного, яку ми знаходимо у Меясу¹, – це альтернатива гегемонії Одиниці. Така раціональність намагається залишатися раціональністю, відкинувши як принцип достатньої підстави, так і уявлення про існування Єдиного-всього, консистентної множини сценаріїв світового буття. Тобто вона не має жодної зі згаданих вище форм, у яких Одиниця структурує наше мислення – ані часової, ані просторової.

¹ Сам Меясу вживає термін «логос контингентності», що для нього означає «філософувати, не приймаючи принципу достатньої підстави» (Meillassoux, 2006a, p. 77). Оскільки для нас важливо взяти до уваги також його роздуми щодо не-існування консистентної тотальності можливих світів, ми не використовуємо термін самого Меясу, а пропонуємо говорити про *раціональність не-Одного*.

Однак заперечивши Одиницю, звільнившись від її гегемонії, ми стикаємося з новою проблемою. Звідки в нашому досвіді все ж таки з'являються одиничності, хай і нестабільні, але такі, що мають більшу чи меншу форму єдності чи цілісності? Раціональність, яка звільнилася від необхідності виявляти одиничності і зводити різноманіття до єдності, тим не менш має бути придатною для міркувань про об'єкти і їхні спільні риси².

Ця проблема наочно проявляється і у вже згаданого А. Бадью. Досить поширеною є думка про те, що одне з головних понять його філософії – Подія – має риси чуда, адже ми ніяк не можемо пояснити причини її появи. З одного боку, він вважає, що «субстанцією» світу є лише неконсистентні множини (*multitudes*). З іншого боку, Подія є тим, завдяки чому у світі з'являються *істини*, тобто загальники, які можна трактувати як спосіб Єдиного бути³.

Проблема появи одиничностей і загальників постає й у філософії Меясу. Схоже на те, що, подібно до Бадью, він не прояснює умови їх можливості. Це не дивно, адже після відкидання принципу достатньої підстави усі питання про умови можливості самі опиняються під питанням. Схоже, що в межах філософії Меясу усі одиничності і загальники продукуються Гіперхаосом *ex nihilo*. Тому елемент секуляризованого чуда продовжує функціонувати й тут. Навіть якщо прийняти головну і найбільш проблематичну тезу Меясу – *irraison*, то залишається питання, який онтологічний статус мають цілісності, що без причини з'явилися з нічого. Таким

² Тут зауважимо, що Г. Гарман, інший сучасний філософ, якого пов'язують зі спекулятивним реалізмом, користується схожою логікою у своїй об'єктно-орієнтованій онтології, яку він вважає гілкою спекулятивного реалізму. Як це видно уже з назви його проекту, для Гармана онтологічними одиницями реальності є *об'єкти*. Відношення непізнаваності, яке Кант констатує між трансцендентальним суб'єктом і річчю в собі, Гарман поширює на відношення між будь-якими об'єктами. Його філософію активно критикують за те, що він не надає належних засад для такої «демократизації» трансцендентальних обмежень пізнання (див., напр. (Wolfendale, 2014). Якщо річ у собі непізнавана для нас, то як ми можемо стверджувати, що таке ж відношення притаманне частинам цієї номенальної сфери? Звідки ми знаємо, що ці частини є об'єктами і мають досить конкретні характеристики? Така критика має сенс, однак Гарман керується у своїх міркуваннях майже кантіанською фігурою мислення. Він починає з реєстрації наявності у світі (такому, яким він нам даний) певних об'єктів і стверджує, що філософія має пояснити цей факт. Гарман (Garman, 2011, p. 7–20) вважає, що більшість філософів не дають у своїх системах місця конкретним сущим-усіям. Філософи або зводять їх до їхніх складових, або «возводять» (*overmine*) до їхніх відношень між собою, або ж (скажімо, як Бруно Латур) поєднують ці два рухи думки. Це міркування Гармана видається нам досить важливим, і в ствердженні згаданих обмежень раціональності не-Одного ми у певному сенсі наслідуюмо його логіку.

³ Докладніше про це див., напр.: (Badiou, 1988; Бадью, 2016).

чином, простого заперечення метафори Одиниці недостатньо. Альтернативна раціональність, на нашу думку, не може будуватися лише на запереченні Одиниці, тобто на ствердженні чистої множинності.

Спробуємо підсумувати сказане. Як ми намагалися показати, Меясу розвиває масштабний проект, що передбачає відтворення жесту Декарта: він намагається за допомогою інтелектуальної інтуїції пізнати властивість абсолюту і вивести з цього здатність математики описувати первинні властивості речей. Меясу стверджує, що головною рисою абсолюту є можливість бути інакше, причому без усілякої причини. Такий абсолют Меясу називає Гіперхаосом, що може в будь-який момент змінити чи знищити усе, що завгодно: об'єкти, суб'єкти, закони природи тощо. Принцип, якому підкорюється цей абсолют, – це принцип фактуальності, який означає необхідність контингентності. З нього Меясу виводить необхідність абсолюту бути несуперечливим і взагалі бути (тобто буття не може повністю зникнути). При цьому нескінченність варіантів світу, які може актуалізувати Гіперхаос, не піддається тоталізації, тобто не може мислитися як Усе, Цілісність. Рушієм думки Меясу є прагнення захистити раціональність як засіб контакту думки з реальністю. Зокрема він намагається захистити її від посткантіанського кореляціонізму, тобто властивого багатьом типам філософії уявлення про те, що мислення не може вийти за межі себе і пізнати незалежне від себе буття. Такий кореляціонізм, на думку Меясу, створює підстави для філософської легітимації іншого суперника раціональності – ірраціоналістичного фідеїзму, що заповнює лакуну «знання про абсолют», звільнену філософськи обмеженим розумом.

Ми також намагалися показати, що філософський проект Меясу функціонує в межах *раціональності не-Одного*, яка є альтернативою раціональності, структурованої метафорою Одиниці. Раціональність не-Одного не приймає структурування мислення Одиницею: ні у просторовій формі (зведення елементів світу у тотальність Цілого), ні в часовій (мислення необхідності першопричини – розриву ланцюга каузативності, мислення єдності історії). Така раціональність має свої обмеження, оскільки ми все ж зустрічаємося в мисленні з деякими одиничностями і загальниками. Тому подальшим напрямом теоретичного дослідження може бути пошук альтернативної до Одиниці абсолютної метафори, яка б могла більш плідно структурувати наше мислення і допомогти відповісти на критику раціональності взагалі. Визнавши, що раціональне мислення структурується за допомогою певного ірраціонального елементу – абсолютної метафори, ми також мусимо зробити і наступний крок – спробувати знайти більш релевантний ірраціональний чи понадраціональний елемент, який водночас не підважуватиме раціональність взагалі, порушуючи, наприклад, принцип несуперечливості. Відповідна метафора має допомогти нам звільнитися від диктату одиницецентричної раціональності і водночас не лишитися з непізнаваною чистою множинністю, в межах якої існування позірних одиничностей є дуже проблематичним. Канту, який намагався вирішити цю проблему недогматичним шляхом, довелося перенести інстанцію продукування одиничностей і загальників зі світу до суб'єкта, внаслідок чого мислення було приречене на замкненість у собі. На нашу думку, метафору, яка допоможе розв'язати зазначену проблему, можна шукати в християнському догматі Трійці. Однак це тільки означення перспективи майбутніх теоретичних розвідок.

Список посилань

- Бадью, А. (2016). *Етика: Нарис про розуміння зла*. Київ: Комубук.
- Кралечкин, Д. (2009). Спекулятивный абсолют и порочный круг философии. (Quentin Meillassoux, *Après la finitude: Essai sur la nécessité de la contingence*, Seuil, 2006, 178 p.). *Censura. Политика концепта*. Отримано з <https://censura.ru/articles/apresfinitude.htm>.
- Хамис, Д. (2013). Пустота корреляционизма. *Логос*, 2, 113–127.
- Backman, J. (2017). The One Is Not: On the Fate of Unity in Post-Metaphysical Philosophy. In *Religious theory: e-supplement to the journal for cultural and religious theory*. Отримано з <http://jcr.t.org/religioustheory/2017/05/09/the-one-is-not-on-the-fate-of-unity-in-post-metaphysical-philosophy-jussi-backman/>
- Badiou, A. (1988). *L'Être et l'Événement*. Paris: Seuil.
- Brassier, R., Grant, I. H., Harman, G., & Meillassoux, Q. (2007). *Speculative Realism. Collapse*, 3, 306–449.
- Gratton, P. (2014a). *Meillassoux Dictionary*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Gratton, P. (2014b). *Speculative realism: Problems and prospects*. London: Bloomsbury Publishing.
- Gratton, P., & Morin, M. E. (Eds.). (2012). *Jean-Luc Nancy and Plural Thinking: Expositions of World, Ontology, Politics, and Sense*. Ithaca: SUNY Press.
- Harman, G. (2011). *The quadruple object*. Winchester, U.K.; Washington, D.C.: Zero Books.
- Meillassoux, Q. (2006a). *Après la finitude. Essai sur la nécessité de la contingence: Essai sur la nécessité de la contingence*. Paris: Seuil.
- Meillassoux, Q. (2006b). Dilemme Spectrale. *Critique, Jan/Feb*, 704–705.
- Meillassoux, Q. (2008). Contingence et absolutisation de l'un. *Conférence donnée à la Sorbonne, lors d'un colloque organisé par Paris-1 sur "Métaphysique, ontologie, hénologie"*. Отримано з https://materia.stanford.edu/sites/g/files/sbiybj10121/f/meillassoux_contingence_et_absolutisation_de_lun_fre.pdf.
- Meillassoux, Q. (2012a). The contingency of the laws of nature. *Environment and Planning D: Society and Space*, 30 (2), 322–334.

Meillassoux, Q. (2012b). *Iteration, reiteration, repetition: a speculative analysis of the meaningless sign* (Paper presented at the Freie Universität, Berlin, 20. April 2012). Отримано з https://cdn.shopify.com/s/files/1/0069/6232/files/Meillassoux_Workshop_Berlin.pdf.

Niemoczynski, L. (2017). *Speculative Realism: An Epitome*. Leeds: Kismet Press LLP.

Wolfendale, P. (2014). *Object Oriented Philosophy: The Noumenon's New Clothes*. Falmouth: Lulu Press, Inc.

References

Backman, J. (2017). The One Is Not: On the Fate of Unity in Post-Metaphysical Philosophy. In *Religious theory: e-supplement to the journal for cultural and religious theory*. Retrieved from <http://jrcr.org/religioustheory/2017/05/09/the-one-is-not-on-the-fate-of-unity-in-post-metaphysical-philosophy-jussi-backman/>

Badiou, A. (1988). *L'Être et l'Événement*. Paris: Seuil.

Badiou, A. (2016). *Etyka: Narys pro rozuminnia zla* [Badiou, A. *Ethical: An Essay on the Understanding of Evil*]. Kyiv: Komubuk [in Ukrainian].

Brassier, R., Grant, I. H., Harman, G., & Meillassoux, Q. (2007). *Speculative Realism. Collapse*, 3, 306–449.

Gratton, P. (2014a). *Meillassoux Dictionary*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Gratton, P. (2014b). *Speculative realism: Problems and prospects*. London: Bloomsbury Publishing.

Gratton, P., & Morin, M. E. (Eds.). (2012). *Jean-Luc Nancy and Plural Thinking: Expositions of World, Ontology, Politics, and Sense*. Ithaca: SUNY Press.

Harman, G. (2011). *The quadruple object*. Winchester, U.K.; Washington, D.C.: Zero Books.

Khamis, D. (2013). Pustota korreliatsionizma [Correlationist Sterility]. *Logos*, 2, 113–127 [in Russian].

Kralechkin, D. (2009). Spekuliativnyi absoliut i porochnyi krug filosofii [Speculative absolute and a vicious circle of philosophy] (Quentin Meillassoux, *Après la finitude: Essai sur la nécessité*

de la contingence, Seuil, 2006, 178 p.). *Censura. Politika kontseptna*. Retrieved from <https://censura.ru/articles/apresfinitude.htm> [in Russian].

Meillassoux, Q. (2006a). *Après la finitude. Essai sur la nécessité de la contingence: Essai sur la nécessité de la contingence*. Paris: Seuil.

Meillassoux, Q. (2006b). Dilemme Spectrale. *Critique*, Jan/Feb, 704–705.

Meillassoux, Q. (2008). Contingence et absolutisation de l'un. *Conférence donnée à la Sorbonne, lors d'un colloque organisé par Paris-I sur "Métaphysique, ontologie, hénologie"*. Retrieved from https://materia.stanford.edu/sites/g/files/sbiybj10121/f/meillassoux_contingence_et_absolutisation_de_lun_fre.pdf.

Meillassoux, Q. (2012a). The contingency of the laws of nature. *Environment and Planning D: Society and Space*, 30 (2), 322–334.

Meillassoux, Q. (2012b). *Iteration, reiteration, repetition: a speculative analysis of the meaningless sign*. (Paper presented at the Freie Universität, Berlin, 20. April 2012). Translator: Robin Mackay. Retrieved from https://cdn.shopify.com/s/files/1/0069/6232/files/Meillassoux_Workshop_Berlin.pdf.

Niemoczynski, L. (2017). *Speculative Realism: An Epitome*. Leeds: Kismet Press LLP.

Wolfendale, P. (2014). *Object Oriented Philosophy: The Noumenon's New Clothes*. Falmouth: Lulu Press, Inc.

Vasyl Korchevnyi

QUENTIN MEILLASSOUX'S SPECULATIVE MATERIALISM AS A MANIFESTATION OF THE RATIONALITY OF NON-ONE

This article has a twofold aim. First, it attempts to reconstruct and critically analyze arguments provided by Quentin Meillassoux, a contemporary French philosopher, for his central philosophical thesis: only contingency is necessary. By this thesis, Meillassoux means that the main property of the absolute – reality which is independent of thought – is a possibility to be otherwise. It leads Meillassoux to the relinquishing of the principle of a sufficient reason. He argues that everything – even the laws of nature – has no reason to be what it is or to preserve its identity and existence. Such an extreme statement, surprisingly, is a part of Meillassoux's attempt to contest irrational fideism. Such fideism is legitimized by the philosophical view which Meillassoux calls "correlationism". It is a model of all de-absolutizing philosophies which assert the inability of thought to know the thought-independent reality, thus undermining the possibility of rational knowledge of the world. Secondly, this article aims to identify and make clear a specific type of rationality in which Meillassoux elaborates his arguments. We call it the rationality of non-One and try to show that it can propose an alternative to the classical Western rationality, structured by the metaphor of the One. The rationality of non-One can be an essential tool in the intellectual defense of rational knowledge when such a type of knowledge is questioned and undermined both by philosophical arguments of correlationism and by different forms of irrationalism. Such rationality presents a non-unifying form of rational thinking that avoids some controversial elements of Western reason. At the same time, such rationality does not become irrational because it preserves the principle of non-contradiction and tries to be consistent with scientific, especially mathematical, knowledge.

Keywords: rationality, speculative materialism, Quentin Meillassoux, ontology.

Матеріал надійшов 10.09.2019